

UNIVERZA KOT TRANSNACIONALNI IN TRANSKULTURNI PROSTOR: RAZMISLEK O PORAJAJOČI SE »ELITI ZNANJA«

Marija JURIĆ PAHOR¹

COBISS 1.02

IZVLEČEK

Univerza kot transnacionalni in transkulturni prostor: Razmislek o porajajoči se »eliti znanja«

Prispevek v navezavi na teorije globalizacije ter koncepcije univerze kot svetovno povezanem in relacijskem prostoru ponazori, da se je transnacionalna mobilnost študentov, raziskovalcev in profesorjev od devetdesetih let 20. stoletja močno povečala. Trend je opazen tudi v alpsko-jadranskem prostoru in Sloveniji. Avtorica poudari, da je transnacionalna mobilnost značilna zlasti za »elito znanja«, ki jo tvori čedalje več mladih ljudi. S pomočjo fokusnih intervjujev, ki jih je vse več v medijih, ponazori, da »elita znanja« ne smemo videti ločeno od trenutne krize neoliberalnega globalnega kapitalizma, ki sili v »marginalno mobilnost«. V prispevku prikaže, da se transnacionalizacija visokošolskega prostora izraža tudi v njegovi transkulturnosti, ki pomeni nekaj drugega kot zgolj stopnjevano združevanje in mešanje raznolikih nacionalnih in kulturnih pokolenj, saj pomeni prepletanje in povezovanje različnih kultur znanja v novo, neznano kompozicijo.

KLJUČNE BESEDE: univerza, transnacionalni prostor, transkulturni prostor, elita znanja, transnacionalna mobilnost

ABSTRACT

The University as a Transnational and Transcultural Space: Reflections on the Rising "Knowledge Elite"

Drawing on globalization theory and the concept of the university as a globally connected and interrelated space, the paper shows that transnational mobility of students, researchers and professors has greatly increased since the 1990s. This trend can also be noticed in the Alpe-Adria region and in Slovenia. The paper stresses that transnational mobility is especially characteristic of the "knowledge elite", which consists of an increasing number of young people. With the help of focused interviews, which can be frequently found in the media, the paper emphasises that the "knowledge elite" is not to be considered separate from the present crisis of neoliberal global capitalism, which forces people into "marginal mobility". The paper finally points out that the transnationalization of the university is also expressed in its transculturalism, which represents something other than merely an intensified union and medley of various national and cultural generations, as it means interweaving and connecting different cultures of knowledge into a new, so far unknown composition.

KEY WORDS: university, transnational space, transcultural space, knowledge elite, transnational mobility

¹ Dr. sociologije, znanstvena svetnica, Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26, SI-1000 Ljubljana, juric.pahor@alice.it.

UVOD

Predpona »trans« ima v pojmih »transnacionalno« in »transkulturno« dva pomena. Po eni strani označuje družbene in kulturne strukture, ki so v gibanju – tudi v smislu preseganja, prehajanja, prepletanja: lat. *trans*: 'nad', 'čez', 'skoz'. Hkrati pa daje vedeti, da se te strukture preobražajo, spreminjajo, transformirajo. Obe premisi napeljujeta na proces globalizacije, »ki ustvarja transnacionalne vezi in prostore, povečuje vrednost lokalnih kultur in postavlja v ospredje tretje kulture« (Beck 2003: 26). Napeljujeta pa tudi na razvoj univerze kot prostora, ki ni več vezan na en sam nacionalno-državni teritorij in na proizvajanje nacionalnih kultur v smislu »vestfalskega modela«, ki predpostavlja vrhovno oblast nad jasno določenim ozemljem. Učinkovitost in normativnost tega modela je načela prav globalizacija kot družbeni proces, v katerem se geografske omejitve na družbene in kulturne strukture vse bolj umikajo. O tem govorijo porast globalne ekonomije z nastankom svobodnih trgov kapitala, financ in dela, vsesvetovni dostop do množičnih medijev, pojav transnacionalnih kulturnih navezav in omrežij ter razvoj sub- in transnacionalnih političnih dejavnikov. Vstopili smo v obdobje, ko se državna suverenost rahlja, inštitucija nacionalnega državljanstva pa drobi ali razvezuje v različne elemente. Če so univerze v 19. in v večjem delu 20. stoletja delovale še znotraj nacionalne države in bile osrednji prostor konstrukcije nacionalnih kultur, v okviru današnjih visokošolskih sistemov, kjer se vzpostavlja globalni trg znanja, inovacij in izobraževanja, partikularne umeščenosti v nacionalni prostor niso več tako pomembne (gl. Mali 2009: 12–13).

V naslednjih poglavjih bomo pokazali, da so globalizacija in posledično transnacionalizacija in transkulturalizacija ireverzibilni procesi, ki je zajel tudi univerze, pa čeprav ostaja nacionalnost znotraj njih še naprej relativno močan identifikacijski dejavnik, kar velja še zlasti za države Evropske unije, kot sta na primer Nemčija in Slovenija.

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE ŠTUDENTOV IN ZNANSTVENIKOV

Jasen indikator za nakazani proces so transnacionalne množične migracije študentov in (zlasti mladih) znanstvenikov in univerzitetnega pedagoškega osebja. Govorimo o »kroženju možganov«, »begu možganov« (Hunger 2003) in celo o »preseljevanju znanstvenikov in strokovnjakov« (Mulec 2011: 110–111). Termini dajejo na eni strani vedeti, da so procesi mobilnosti in deterritorializacije, kakor jih opisujejo nekateri teoretiki globalizacije (npr. Castells 2003; Appadurai 1996), zajeli tudi visoko šolstvo in univerze, na drugi strani pa, da se transnacionalni migracijski procesi dogajajo v svetu, ki ga označujejo ekonomske razlike in socialne disparitete ter tudi prisile, stiske in revščina. Ni naključje, da se z visoko stopnjo odseljevanja študentov in raziskovalcev soočajo zlasti države v razvoju, pri čemer izstopa, da pri tem prednjačijo Kitajska, Indija in Južna Koreja (HIS/DAAD 2013: 40), torej države, ki se razvijajo v zelo dinamične ekonomske svetovne sile. To pa hkrati pomeni, da »preseljevanje« študentov in (mladih) raziskovalcev, ki večinoma pristanejo v ZDA, ni zgolj posledica bega možganov (iz ekonomsko nerazvitih okolij), ampak tudi težnja gospodarskih lobijev po ekspertnih znanjih, kar sovpada z željo študentov po vrnitvi. Na to je v pogovoru z novinarko Majo Prijatelj (2011) slikovito opozoril direktor inštituta »Jožef Štefan«, Jadran Lenarčič: »Spomnimo se eksplozije [kitajskih] študentov v devetdesetih letih na vrhunskih univerzah v ZDA, ko so mnogi naivno mislili, da Kitajci le bežijo od doma. V resnici so ti ljudje danes nosilci domače razvojne eksplozije. Podobno je z Južno Korejo.«¹

Da pojav »bega možganov« občuti tudi Slovenija, se kaže v tem, da postajajo razprave o tej temi vse bolj aktualne. Iz novejših raziskav (Bevc 2013: 25–26; Bevc, Ogorevc, Oman 2012) izhaja, da je v letih 2004–2009, torej po vstopu Slovenije v EU, v tujino odšlo 90, v desetletnem obdobju pred tem pa 73

1 Danes ima Južna Koreja tri elitne univerze, ki se uvrščajo med 100 najboljših na svetu. V izobraževanje in znanost Južna Koreja vplaga veliko finančnih sredstev in truda (Mulec 2011: 113).

raziskovalcev, kar pomeni, da število njihovih odhodov iz Slovenije v zadnjih nekaj letih sicer opazno narašča, vendar (še) ni množično. Pozornost pa vzbuja, da emigrirajo vse mlajši in vse bolj izobraženi. Tadej Bajd (2014) opozarja, da bo med letoma 2013 in 2015 zaradi krčenja finančnih sredstev, namenjenih znanosti, v tujini iskalo zaposlitev kar 300 mladih doktorjev.

Delež tujih študentov se je v Sloveniji v zadnjih nekaj letih znatno povečal, tako da je skoraj že enak deležu slovenskih študentov v tujini; v študijskem letu 2012/13 je v tujini študiralo 3.185 oz. 3,3 odstotka oseb (Kozmelj 2013). Kar tri četrtine tujih študentov prihaja v Slovenijo iz držav, nastalih iz nekdanjih jugoslovanskih republik, iz držav EU-27 jih je največ iz Italije, prihajajo pa tudi iz Rusije, Ukrajine in Kitajske (prav tam). Kljub temu ostaja Slovenija »zaradi ekskluzivne rabe slovenščine« za tuje študente, še zlasti tiste, ki nimajo stika s slovenskim/slovanskim svetom, nepriljučna (Bajd 2014). Najprivlačnejša destinacija za tuje študente so ZDA, ki jim sledijo Velika Britanija, Avstralija, Nemčija in Francija. Pomembno in vse večjo vlogo ima za tuje študente tudi Kitajska (HIS/DAAD 2013: 40). Slovenski študenti, ki so se odločili za študij zunaj svoje države, so v študijskem letu 2010/11 večinoma odšli in Avstrijo (27 odstotkov), Nemčijo (15 odstotkov), Italijo (10 odstotkov), Združeno kraljestvo (13 odstotkov) in ZDA (5 odstotkov) (Kozmelj 2013).

Odstotni deleži jasno kažejo, da slovenski študenti – še zlasti, če upoštevamo, da večina med njimi študira v Ljubljani in Mariboru ter na Primorskem – ostajajo v alpsko-jadranskem prostoru, kjer si Rektorska konferenca Alpe-Jadran, ki danes predstavlja 48 univerz iz Avstrije, Bavarske, Italije, Slovenije, Hrvaške in Madžarske (gl. seznam v ELISA 2008), že od leta 1979 aktivno prizadeva za čezmejno znanstveno sodelovanje ter na enkratni način povezuje sosednje, regionalno, s transnacionalnim, z evropskim. Meje pri tem ne označujejo zamejenega ozemlja, temveč »obmejna območja«, ki se jim pripisuje velik simbolni pomen. Zahtevajo namreč takšno osmišljanje meja, ki ne ločujejo, ampak združujejo. Pogosto – to velja še zlasti za prostor Alpe-Jadran (Juric Pahor 2011, 2012a) – so bila ta območja prepolna zgodovinskih travm in naposled tudi »ona druga« območja, ki so jim ob začetku hladne vojne naprtili breme anuliranja povezovanja in dobrososedskih odnosov. Snovalci prostora Alpe-Jadran, kamor prištevamo tudi Rektorsko konferenco, so si od vsega začetka prizadevali za takšno razmišljanje o mejah, v katerem si teh ne predstavljamo kot ločnice, marveč kot obvoznico, ki povezuje dva ali več prekinjenih sistemov. Z drugimi besedami, predstavljale naj bi »vezi, ki združujejo« in povezujejo prostore, ki bi sicer ostali razmejeni, ločeni. Obmejna območja v času globalizacije simbolizirajo »novo prostorskost« (Sassen 2001): namesto da bi se skrčila na ločnice, prekinitve, odpirajo prostore.

Ta trend odpiranja se kaže tudi v močnem porastu absolutnih števil transnacionalno mobilnih ljudi v znanosti. Če je bilo okrog leta 1970 po vsem svetu še približno 500.000 študentov, ki so študirali v državah, ki niso bile države njihovega izvora, je njihovo število sredi devetdesetih let 20. stoletja naraslo na 1,6 milijona. Do leta 2025 naj bi se njihovo število po vsem svetu podvojilo. Preko meja svojih držav se bo predvidoma podalo okrog pet milijonov študentov (pri skupaj 160 milijonih študentov po vsem svetu) (Hahn 2004: 151).

Evropa je še naprej privlačna za mobilne študente, saj ima stabilen delež približno 45 odstotkov transnacionalno mobilnih študentov, katerih število se bo po pričakovanjih do konca desetletja s sedanjih približno štirih milijonov povečalo na sedem milijonov (Evropska komisija 2013: 3). K temu porastu so prispevali zlasti programi za krepitev študentske in znanstvene izmenjave, kot so Erasmus, Tempus, Erasmus Mundus, CEEPUS, poimenovan tudi Erasmus Vzhodne Evrope, in drugi. Pri tem imata precejšnjo vlogo tudi bolonjski proces, poimenovan po deklaraciji, ki jo je leta 1999 v Bologni (Italija) podpisalo 29 ministrov za visoko šolstvo, ter vzpostavitev Evropskega raziskovalnega prostora (ERA) (Mali 2009: 49). Z vstopom Slovenije v EU je tudi slovenska raziskovalna politika prevzela cilje ERA, kjer je – kot predvidevata tudi Nacionalni program visokega šolstva 2011–2020 ter Raziskovalna in inovacijska strategija Slovenije 2011–2020 – spodbujanju transnacionalne mobilnosti študentov in visoko usposobljenih raziskovalcev namenjen niz konkretnih ukrepov.

TRANSNACIONALIZACIJA VISokega ŠOLSTVA IN »ELIT ZNANJA«

Transnacionalna mobilnost študentov, pedagoškega osebja in raziskovalcev se na univerzah uveljavlja kot pomemben dejavnik kakovosti, volje do spoznavanja znanstvenih prostorov zunaj izvornih držav, skupaj s fleksibilnostjo pa spada k imperativom medtem že običajnih prehodov v znanstveno kariero. Čeprav se v mednarodni literaturi večinoma govori o mednarodni mobilnosti ali internacionalizaciji visokega šolstva (gl. definicije v Čelebič 2008: 2), se nam glede na naš raziskovalni predmet zdi primernejši pojem transnacionalizacija visokega šolstva, ki vključuje tudi transnacionalne migracije.

Glavna značilnost transnacionalizacije je, da »posameznik, študijski program ali visokošolski zavod »prečka« meddržavno mejo« (prav tam). Študent na primer »odide na študij v tujino, učitelj pa poučevat tja, ali obratno (tuji študenti in učitelji pridejo v neko državo)« (prav tam). To pa pomeni, da ta študent ni migrant v klasičnem pomenu besede, temveč kvalitativno nov tip migranta, se pravi transnacionalni migrant oziroma transmigrant v smislu koncepta, kakor so ga razvili Nina Glick Schiller, Linda Basch in Christina Blanc-Szanton (1992), Ludger Pries (2008), Steven Vertovec (2009) in drugi. Ta tip migrantov se od tradicionalnih tipov migrantov razlikuje po tem, da deluje in razvija svojo identiteto v omrežju odnosov, ki so locirana na več kot enem kraju in vsaj med dvema ali več državami.

Naj dodamo, da so teorije transnacionalne migracije v veliki meri nastale kot odgovor na preveč strukturno usmerjene razlage »mednarodne« mobilnosti (v našem primeru študentov, profesorjev, znanstvenikov). V razlago migracijskih pojavov so vnesle poudarek na posamezniku kot akterju, da bi se tako otresele paradigme posameznikove odvisnosti od zgolj družbenih okolij. Ta usmeritev se ujema s predpostavko, da »[š]tudentje vse bolj pričakujejo, da bodo lahko glede na svoje lastne potrebe in zanimanja sami izbirali, kaj, kako in kdaj bodo študirali« (Evropska komisija 2013: 2). Nekaj podobnega velja tudi za mlade oz. mlajše raziskovalce. Tržaški Slovenec Robert Volčič, nevroznanstvenik na inštitutu v Roveretu v Italiji, je v intervjuju za *Primorski dnevnik* dejal:

[S]i raziskovalec, ker si se tako odločil – to ni usoda, ki te doleti. Del raziskovalnega dela pa je tudi ta, da se človek premika in nabira izkušnje po svetu. Sooča se z različnimi ljudmi v različnih kontekstih. [...] Ko se človek večkrat seli, se mu toži po več krajih, ker je povsod nabiral prijateljstva in spoznaval okolje, del njegovega življenja pripada tudi tistim krajem. (F. [Fonda] 2013: 3)

Transnacionalne migracije so pogosto obravnavane kot pojav, ki je značilen za elite,² in še določneje, za 'elito znanja' (*knowledge elite*), za katero so »ključni teoretično znanje, kreativnost in inovativnost« (Tomšič 2008: 21; gl. tudi Etzioni-Halevy 1985). Sem lahko prištevamo tistih pet najštevilčnejših skupin visoko izobraženih migrantov, ki jih Sami Mahroun (1999: 180) navaja po naslednjem zaporedju: 1) managerji in vodilni uslužbenci, 2) inženirji in tehnični strokovnjaki, 3) podjetniki, 4) akademiki in znanstveniki, 5) študenti.

Prve tri skupine bi lahko označili z izrazom »ekonomsko-poslovna elita« (Tomšič 2006: 73, op. 1). Ta je za današnji neoliberalni kapitalizem paradigmatična: za transnacionalno mobilnost se odloča predvsem zaradi vabljenih ponudb korporacij, finančnih služb in državnih politik. Pri tem se jo spodbuja, še več, v to se v smislu Althusserjevega interpelacijskega mehanizma spodbuja kar sama, da deluje kot nekakšno individualno podjetje: uporablja svoje znanje, domiselnost in podjetnost, razpolaga s precejšnjim znanjem v razvijanju »strategij« in shem, ki so umerjene k maksimiranju dobička, poseduje pa tudi vednost o tem, kako vpeljati modele »racionalne izbire«, ki ponotranjijo in s tem normalizirajo tržno vedenje. In nenazadnje: gre za elito, ki je načeloma sposobna delovati in živeti na drugačnih tleh in v drugačnih kulturah. Lahko bi rekli, da v sicer manj očitni meri kot intelektualci, ki jih je Sami Mahroun uvrstil v kategorijo 4) in 5), torej akademikov in znanstvenikov ter študentov, lahko nastopajo kot mediatorji med različnimi družbenimi razredi pa tudi kot posredniki informacij in idej med lastno kulturo in preostalimi kulturami.

2 Pojem elite ni identičen s pojmom vladajočih razredov (gl. Etzioni-Halevy (ur.) 1997).

»Marginalna mobilnost« elit znanja

Akademiki in znanstveniki se na trgu dela obnašajo drugače od drugih skupin (managerjev, vodilnih uslužbencev, podjetnikov itd.). Raziskave o transnacionalni mobilnosti so pokazale, da so ekonomski dejavniki za njihovo mobilnost pomembni, vendar ne prevladujoči, saj so jim pomembnejši osebni dejavniki, kot so izboljšanje poklicne možnosti, sprememba v karieri ali dober odnos s kolegi (Barbezat, Hughes 2001: 410). Podobno velja tudi za evropske študente in diplomante (Mahroum 1999: 23). Sklepamo lahko, da jih bolj kot »korporacijska pravila«, ki zagotavljajo ekonomsko učinkovitost, pritegne želja po znanju in spoznanju, pa tudi ustvarjalni korak v neznano in celo prizadevanje, napraviti iz svojega življenja »umetnino«. Vse bolj očitno pa tudi postaja, da tovrstne iluzije vzlic negotovim družbenim in gospodarskim razmeram kaj lahko splahnijo, kar sugerirata tesnoba in negotovost, ki ju je čutiti zlasti v zadnjih letih neoliberalnega kapitalizma. Značilni postajata zlasti za diplomante, a tudi za mlade doktorje znanosti. Če je še pred nekaj leti veljalo, da višja raven izobrazbe prinese več možnosti za redno zaposlitev, postaja dandanes ta možnost zaradi naglo naraščajočega števila brezposelnih z univerzitetno izobrazbo močno vprašljiva. Mnogi diplomanti, doktorandi in mladi raziskovalci se čutijo dobesedno izzvani in prisiljeni v transnacionalno mobilnost. Naj v ilustracijo navedemo odlomek iz intervjuja z Igorjem Guardiancichem, politologom, rojenim v Trstu, z ekonomsko univerzitetno izobrazbo:

Kot politolog se trenutno ukvarjam z vsem, kar zadeva socialno državo: pokojnine, brezposelnost, socialna zavarovanja. Začel pa sem kot ekonomist, študiral sem v Trstu. Po diplomi sem [...] se vpisal na magisterij mednarodne ekonomije v Ljubljani. Leta 2003 sem naletel na zanimiv program priznane London School of Economics, in sicer na temo politične ekonomije tranzicije – prehoda iz socializma v tržno gospodarstvo. Tam sem magistriral, doktorat pa opravil na Evropskem univerzitetnem inštitutu v Firencah. Med doktoratom sem precej potoval, saj sem primerjal Slovenijo, Hrvaško, Madžarsko in Poljsko, v vseh štirih državah sem prebil nekaj časa. Mojo doktorsko nalogo o pokojninskih reformah so objavili avgusta letos. Po doktoratu se je začela kalvarija, postal sem prekerni univerzitetni delavec. Seveda pa ni isto, če si prekeren raziskovalec v Italiji ali pa drugje – jaz sem imel nekaj sreče. V Firencah sem bil asistent, en semester leta 2011 sem poučeval na univerzi v ameriškem Michiganu, potem na zasebni visoki šoli Collegio Carlo Alberto v Torinu. Tam so me priporočili, da bi postal asistent. Bil bi kar dobro plačan, a kaj, ko se je zgodila tipično italijanska zgodba. Direktor je odstopil in z njim je moje delo izpuhtelo. Naslednje tri mesece sem kot postdoktorski raziskovalec preživel v Budimpešti, zdaj imam dve do triletno pogodbo v Odenseju. Pravkar sem začel. (F. [Fonda] 2013: 3)

O prisiljenosti v transnacionalno mobilnost zgovorno priča tudi vrsta drugih znanstvenih biografij diplomantov, doktorandov in mladih raziskovalcev, o katerih vse pogosteje beremo v medijih (gl. npr. Babij idr. 2008; Zgonik, Ule 2012; Marn 2012). Le malokdo, ki odide, se tudi vrne, in če se vrne – upajoč, da bi vendarle dobil zaposlitev – je kaj lahko prisiljen znova oditi v tujino, kjer se vse pogosteje premika med različnimi univerzami in inštituti znotraj in zunaj Evrope in pri tem sprejema tudi občasna dela za škandalozno nizko plačo.

Kaže, da se v sedanjem času tudi visoko izobraženim kadrom obeta, da bodo v svoji delovni dobi vsaj nekajkrat zamenjali službo. Pogostost menjave služb se bo pred koncem delovne dobe sedanje generacije visoko izobraženih ljudi skoraj zagotovo še povečala. »Fleksibilnost« je moto današnjega časa, in če jo uporabimo za trg dela, oznanja konec »službe, kakšno poznamo«, namesto tega pa napoveduje začetek dela s kratkoročnimi pogodbami, prehodnimi pogodbami ali brez pogodb. To se izpričuje tudi v tem, da so mladi raziskovalci prisiljeni »nepretrgoma tekati od enega [raziskovalnega] projekta k drugemu, da si zagotovijo vsaj delno kontinuiteto znanstvenega dela in preskrbo temeljne socialne opore« (Kotnik 2005: 71). Zaposlovanje je postalo tudi na trgu znanja kratkoročno in nezanesljivo, okleščeno oprijemljivih (kaj šele zagotovljenih) možnosti in torej epizodno.

Spremembe v zaposlovanju visoko izobraženih ljudi prinašajo s seboj, ob strahovih, bojznih in stiskah, tudi nove oblike mobilnosti, ki bi jih v navezavi na Špelo Kalčič, Marka Juntinena in Natašo Rogeljo (2013) lahko imenovali »marginalna mobilnost«. Avtorji navajajo, da marginalno mobilnost opredeljujejo naslednje skupne značilnosti: poudarjeni mobilni življenjski stil, ki ni niti popolnoma prisilen niti prostovoljen in poteka vzdolž ohlapno določenih poti, sentiment marginalnosti in liminalnosti, odsotnost v politiziranih javnih sferah ter neprestano pogajanje s sedentarnimi³ normami nacionalnih držav. Vendar, tako bi lahko dodali, tudi te norme niso več tako sedentarne, kot se lahko zazdi, še zlasti, če upoštevamo, da lokus politične moči nacionalnih držav danes ni več omejen na nacionalne vlade, temveč si ga morajo te deliti z različnimi globalnimi akterji na različnih ravneh: subnacionalni, nacionalni, regionalni in transnacionalni (Rizman 2006: 11). V tem smislu je mogoče govoriti tudi o preobrazbi »sedentarnih norm« nacionalnih držav, saj te v svoje politike vse bolj vključujejo imperativ mobilnosti, ki ne sili toliko v prostorsko omejenost, temveč zlasti v prehajanje državnih meja.

Seveda ne smemo spregledati, da je za pojem »marginalna mobilnost« značilna zlasti težnja po prihodkih ter želja po iskanju boljših življenjskih in preživetvenih razmer. Te danes vse bolj opredeljujejo tudi »elito znanja«, torej skupino, ki se jo pogosto povezuje z idealizirajočo podobo hiperobilne »junaške figure pozne moderne« (Schroer 2006: 116), ki na piedestal svoboščin postavlja prav svobodo gibanja. Vendar, kot plavzibilno ponazarjajo Kalčič, Juntunen in Rogelja (2013), ta figura prej odgovarja priročnim teoretskim predstavam o mobilnem življenjskem stilu kot pa konkretni empirični realnosti. Na eni strani je tu pogled na mobilnost kot osvobodilni akt, ki se ga enači z gibljivostjo, dinamičnostjo in vitalnostjo, na drugi, pogosto prezrti strani, pa opažanje, da načelo mobilnosti poraja tako nove (pogosto iznajdljive) preživetvene strategije kot raznovrstne prisile.

Te prisile se med drugim kažejo v tem, da imajo mladi vse manj možnosti za kakovostno in vsem dostopno visokošolsko izobraževanje. Renata Salecl se v intervjuju z Ranko Iveljo (2011) strinja s slovenskimi študenti, pripadniki gibanja 150, da današnje fakultete postajajo vse bolj »tovarne«, katerih cilj je »čimprej izobraziti kadre za potrebe gospodarstva«. Univerze poleg tega »vse bolj funkcionirajo kot korporacije, tudi javne med njimi«, k čemur pripomore tudi ekonomska kriza. V anglosaškem svetu, tako Salecl, je »ena glavnih nalog univerz pridobivati tuje študente po svetu, ki lahko plačajo visoke šolnine, in odpirati kolidže v tretjem svetu«, kjer poučujejo »slabo plačani gostujoči profesorji«. Rastko Močnik (2012: 64, op. 60) govori o »Evropi«, ki »krizo univerz hkrati izvažna na svoje obrobje (v Rusijo, nekdanje kolonije v Afriki in delno Aziji) in jo uvažna iz sedanjih in uveljavljajočih se središč (kolikor sama postaja polperiferija ZDA in vzhodne Azije).«

UNIVERZA KOT TRANSKULTURNI PROSTOR

Transkulturalnost – ali tudi transkulturalizacija – je pojem, ki v zadnjih dveh desetletjih, zlasti v kontekstu transnacionalizacije, postaja tudi v Evropi vse pomembnejši (gl. Jurič Pahor 2012b). Transnacionalizacija gradi nove povezave med kulturami, ljudmi in kraji ter s tem spreminja tudi vsakdanje visokošolsko okolje. Na pojem transkulturalnosti v povezavi z visokim šolstvom se na primer navezuje Lilo Schmitz (2006), ko pravi:

Študenti se gibljejo v številnih jezikih, migrirajo, potujejo, pripadajo različnim scenam in slojem – zaradi revščine, brezposelnosti in bega razpolagajo z več domovinami. Opredeljujejo jih mobilnost in »razdomovinenje« ter iz tega izhajajoče »samovoljne strategije re-lokalizacije«.

Če smo univerzo v naslovu koncipirali kot transnacionalni in transkulturalni prostor, smo to storili v navezavi na »prostorski obrat«, ki ga je s svojo prelomno študijo *Production de l'espace* sredi sedemdesetih

3 Sedentaren: nastanjen, stalen, vezan na kako mesto ali ozemlje.

let spodbudil francoski sociolog in filozof Henri Lefebvre. Gre za razvoj, ki je predstavljal jasen odklik od predstave, da živimo in delujemo v zaprtih, homogenih in samo-po-sebi obstoječih prostorih nacionalnih držav z ustrežajočimi nacionalnimi družbami. Ta predstava je sovpadala z videnjem prostora in kraja kot statičnega »kontejnerja« kulturnih tradicij, ki je med oblikovanjem nacionalnih držav tudi kulturo zakoličil na nacionalni teren z ozemeljskimi mejami. Naj v tem kontekstu omenimo še Michela Foucaulta, ki vse do danes deluje kot navdih za nove premisleke o oblasti, takšne, ki nima središča in jo je treba misliti »lokalno«, »regionalno«, »periferno«, disperzno, kot heterogeno polje sil (Deleuze 1988). V svojem predavanju O drugih prostorih, v katerem je med drugim že leta 1967 naznanil »začetek dobe prostora«, predpostavlja, da »svet danes ni več toliko razumljen kot veliko živo bitje, ki se razvija v času, temveč kot mreža, katere vrvi se prepletajo in povezujejo točke« (Foucault 1967: 317). Ta svet Foucault označi tudi kot prostor »sosedskih odnosov« in »prostor relacij« (prav tam).

Wolfgang Welsch večkrat poudarja, da je treba iz tovrstnih diagnoz izpeljati nujne pojmovne in normativne posledice: »Naše kulture *de facto* že zdavnaj nimajo več oblike homogenosti in separacije. Nasprotno, privzele so obliko, ki jo označujem kot *transkulturno*, ker samoumevno prehaja tradicionalne kulturne meje« (Welsch 1997: 71). Ta preobrazba se Welschu kaže kot »nov tip množstva: množstva različnih kultur in življenjskih oblik, vsaka med njimi pa izhaja iz transkulturnih kombinacij«. Tako znova nastane visoka stopnja kulturne raznolikosti, »le da razlike zdaj ne nastajajo več s sobivanjem jasno zamejenih kultur (kot pri mozaiku), temveč se oblikujejo med kulturnimi mrežami, ki imajo nekaj elementov skupnih, a se v drugih razlikujejo, tako da obstajajo med njimi tako sovpadanja kot razlike« (prav tam: 78).

Vse bolj postaja jasno, da tudi univerza ni prostor separacije, ampak je oblikovan, naseljen in prehodni prostor. Danes ni več mogoče spregledati, da zaprtost visokošolskih sistemov v nacionalne okvire izgublja svoj pomen. O tem govori močno povečana mobilnost univerzitetnih učiteljev in (zlasti) študentov, ki je na univerzah v ZDA ali denimo na Nizozemskem znatno bolj zaznavna kot na primer v Nemčiji ali Sloveniji. Iz raziskovalnega dela v okviru postdoktorskega projekta *Kulturne značilnosti slovenskih elit v kontekstu vključevanja v Evropsko unijo*, ki ga je v letih 2003 in 2004 opravil Matevž Tomšič, izhaja:

Pripadnost naciji je še vedno primarni tip identitete, saj se večina ljudi iz slovenske elite čuti bolj Slovence kot Evropejce. V svojih vrednotah se ne razlikujejo bistveno od splošne populacije [...] Tako pripadniki elite kot običajni državljani gojijo relativno ambivalenten odnos do globalizacije, pri čemer je opaziti precejšnjo mero skepticizma. To velja nasploh za njihov odnos do tujih idej. Večina sicer ugotavlja relativno odprtost do tujih idej, ki pa je pogosto bolj deklarativne narave. (Tomšič 2008: 201–202)

Wolfgang Welsch (2010: 54–55) o visokošolskem prostoru v Nemčiji ugotavlja, da sta mobilnost in posledično multietničnost v njem sicer občutno narasli, vendar se omejujeta pretežno na študentsko populacijo. Če razumemo pod univerzo skupnost univerzitetnih učiteljev in študentov, potem je ta napredek po njegovem enostranski, namreč omejen na študente, medtem ko je učno osebje »še naprej homogeno, namreč nemško«. To enostranskost napredka zaznava v nekakšni nereflektirani težnji k temu, da s pomočjo stereotipnih diferenciacij urejamo heterogenost sveta, v katerem živimo, denimo tako, da delamo razlike med »nami« in »njimi«. Welsch to ponazorí s konkretnim primerom, in sicer z razpisom katedre za filozofijo na nemški univerzi. Tamkajšnji emerit si je prizadeval, da jo zasede japonski kolega, kar bi odgovarjalo duhu časa in mednarodni usmeritvi katedre. Kolegi in kolegice so se tega otepalí in »namesto mednarodno visoko renomiranega Japonca imenovali povprečnega nemškega kolega« (prav tam: 54). Ključno vlogo pri imenovanju profesorja na redno katedro so torej odigrali (mono)nacionalni stereotipi, s katerimi se rado spregleda raznovrstnost sveta in nianse v njem.

Na – v tem primeru nemški (lahko pa na primer tudi slovenski) – visokošolski ravni se nezmožnost dejavnega življenja transkulturnosti kaže že v tem, da univerza ni zmožna oblikovati dejanske transkulturne skupnosti, ki bi jo sooblikovali predstavniki različnih nacij, etnij ali kulturnih skupin. Dejanska

transkulturalnost spodbuja k sodelovanju in h gradnji vključujoče skupnosti; zahteva dinamične družbene odnose med posamezniki različnih kultur, ki – kot pravi Homi K. Bhabha (1995: 207) – »niso bile nikdar enotne same v sebi, niti preprosto dualistične v razmerju sebstva do drugega«. Tudi Bernhard Waldenfels (1997: 157) pravi: »Drugi govorijo vedno že iz mene, ko govorim drugim. Na začetku je mešanica, ne čistost. Predpostavka o genuini čistosti rase ali kulture izvira iz blodne ideje čistosti.« Wolfgang Welsch (2010: 51) se takole navezuje na Edwarda Saida: »Edward Said ima prav, ko pravi: ›Vse kulture so hibridne; nobena ni čista; nobena ni identična z nekim ›čistim‹ ljudstvom; nobena ne sestoji iz homogenega tkiva.«

Bodimo konkretnjši: le težko bi denimo zanikali, da so v Trstu živeli pripadniki različnih narodov in etnij (npr. Grki, Armenci, Srbi, Judje), ki so bili v 19. stoletju med najpomembnejšimi akterji razvoja mesta, pa čeprav so za njimi izginile skoraj vse sledi. K temu je pripomoglo uveljavljanje imaginarija o državi, ki (naj) jo predstavlja »en sam« narod. Transkulturalnost in hibridnost sta v tem imaginariju zato »videni kot nemogoči, nenormalni, nemoralni in celo izdajalski« (Pušnik 2011: 158). Gre za ugotovitev, ki se projektivno zrcali tudi v tem, da so omenjeni kolegi na nemški univerzi (katedri za filozofijo) raje še naprej »zrli« v povprečnega nemškega kot pa v visoko referenčnega japonskega kandidata. Tovrstne projekcije se kažejo tudi v tem, da še vedno nimamo na razpolago zadovoljivih konceptualnih orodij za dekonstrukcijo tistega, kar je bilo v nacionalnih imaginarijih izključeno, desimbolizirano, zastrto.

Če torej danes želimo govoriti o transkulturalnosti v Trstu ali na tržaški in drugih univerzah, bi morali imeti pred seboj obsežen izbor znanstvenih in drugih tekstov, napisanih iz različnih zornih kotov, pri čemer bi morali iz njih izhajajoča spoznanja razporediti v novo, za naše dožemanje širšo in kompleksnejšo »kompozicijo«. »Transkulturalnost v visoki šoli« pomeni po Welschu (2010: 54–55) nekaj več in nekaj drugega kot zgolj stopnjevano raznolikost »izvorov«. Vsiljuje se mu primerjava z orkestrom ali s plesno skupino, ki sta sestavljena iz pripadnikov različnih narodov/etnij. Takšna sestava je sama po sebi sicer lahko razveseljiva, toda če ta »pisana četa« potem igra neko klasično simfonijo, s tem realizira manj transkulturalnosti, kot bi bilo mogoče. Iti bi moralo predvsem za to, da iz različnih kultur prihajajo ne le akterji, ampak da tudi delo, ki ga ustvarjajo ali predvajajo, v sebi povezuje različne kulturne vzorce, da torej ni monokulturno, temveč transkulturno zasnovano.

Na to predpostavko napeljuje med drugim tudi odmevna knjiga, ki se nanaša na opozicijo med literarno in naravoslovno kulturo; pred več kot petdesetimi leti jo je napisal Charles Peirce Snow (1987 [1959]). Avtor v njej predlaga, naj se obe »kulturi« približata druga drugi in se med seboj izmenjujeta. Mogoče je pomisliti tudi na različne znanstvene paradigme (tako med znanstvenimi skupinami kot tudi znotraj njih) in pri tem usmeriti pogled na njihove povezave ali medsebojne implikacije ter se zavzemati za angažirano mreženje. V tem kontekstu je zanimiv tudi projekt New Media Cross-Border.⁴ Končal se je z razstavo sodobnih umetniških praks, pristopov in procesov, ki so obiskovalce na participativen način vabili k spoznavanju, predvsem pa k skupnemu razmisleku o izzivih današnjega časa ter soustvarjanju novih rešitev – k preseganju vsebinskih, simbolnih in fizičnih meja, s katerimi se srečujemo kot posamezniki in kot del širše družbe (gl. <http://noborderculture.eu/>). V projektu je bil opazen impulz po ugovarjanju hegemonim tendencam dominantnih diskurzov ter po ustvarjanju novih modelov (skupnostnega) delovanja in čezmejnega dialoga. Nedvomno pa tovrstni projekti pripomorejo tudi k oblikovanju artikularnega nestrinjanja oziroma »protielit«, ki je najbolj zaznavno prav med študenti in intelektualci (kulturniške in humanistične provenience) (gl. Tomšič 2008: 87–94).

»Transdisciplinarnost« bi bila, tako Wolfgang Welsch (2010: 56), tudi najustrežnejše geslo za poimenovanje »transkulturalnosti v visoki šoli«. Naj v tem kontekstu omenimo kulturologijo (zlasti birminghamske pa tudi frankfurtske šole), ki je ni mogoče omejiti na homogeni prostor redukcionistične stroke, saj

4 Projekt se je izvajal v okviru operativnega programa IPA Slovenija-Hrvaška 2007–2013 in v partnerstvu Avtonomnega centra ACT iz Čakovca, Kulturno izobraževalnega društva KIBLA iz Maribora, Društva mladih V. U. K. iz Varaždina in Društva prekmurske pobude ONEJ iz Murske Sobote.

združuje teoretične in praktične prvine različnih znanstvenih disciplin in kombinira raznolike didaktične pristope ter individualne in skupinske načine pridobivanja, uporabe in aplikacije znanja (Debeljak 2014). Nekaj podobnega velja tudi za etnične in manjšinske študije. Tudi teh ni mogoče zožiti na eno samo disciplino, saj so etnične/manjšinske kategorije izpostavljene nenehnim spremembam, kar velja še zlasti za čas globalizacije, v katerem ljudje vse bolj nihajo, posredujejo ali prevajajo med raznolikimi kolektivnimi interpelacijami in kulturnimi/etničnimi kodi; njihove identitete postajajo vse bolj kompleksne in hibridne (Bhabha 1994; gl. tudi Tschernokoshewa, Jurić Pahor 2005; Jurić Pahor 2012b). Tako kulturni kot tudi etnični in manjšinski študiji morajo biti zaradi svoje večplastne narave transdisciplinarno zasnovani in morajo vključevati najrazličnejša znanja. Zato naj se transdisciplinarnost prakticira že v posamičnih predmetih, ne šele med predmeti. Le tako je mogoče zadostiti tematskim zahtevam in standardom sodobnega znanja.

SKLEPNE MISLI

Priča smo globalnemu prestrukturiranju sveta, ki se odraža tudi v viziji univerz. Te niso več omejene z nacionalnimi okviri, saj jih vse bolj določajo procesi globalizacije. To se med drugim kaže v tem, da tako v svetovnem kot tudi v evropskem in ožjem slovenskem merilu transnacionalna mobilnost študentov, raziskovalcev in akademskega osebja od devetdesetih let 20. stoletja močno narašča, in zdi se, da se bo srednje- in dolgoročno še močno povečala. Transnacionalna mobilnost je značilna predvsem za »elito znanja«, ki jo v grobem delimo na »ekonomsko-poslovno elito«, ki se za mobilnost odloča predvsem zaradi vabljenih ponudb mednarodnih korporacij, finančnih služb in državnih politik. Omenjena elita, ki razpolaga s precejšnjimi zmoglostmi domišljanja idej in načinov, da te postanejo zaželene in tržne, kar velja tudi za razvijanje strategij, usmerjenih k maksimiranju dobička, je za globalni neoliberalni kapitalizem paradigmatična. K novi »eliti znanja« lahko prištevamo tudi akademike in znanstvenike ter študente, ki se za transnacionalno mobilnost ne odločajo toliko iz ozkih ekonomskih razlogov, ki jih diktirajo lobiji novega globalnega kapitalizma, temveč zlasti zaradi subjektivnih želja po boljših poklicnih možnostih, pridobitvi novih znanj, spoznavanju novih krajev in prijateljstev, vabljenem »skoku v neznanje« in drugih izbir. Vse bolj stopa v ospredje kategorija mladih in mlajših intelektualcev, ki jo označujejo »marginalna mobilnost« ter z njo povezani prekernost ter zaznamovanost s stalno eksistenčno tisko; to je praviloma nekaj, kar si želijo preseči. Ker vedo, da jih je zlahka mogoče zavreči, se branijo razvijati privrženost in navezanost na svoja delovna mesta ali vpisovati svoje življenjske smotre v tako projicirano prihodnost. To pa hkrati pomeni, da je dolgoročna varnost zadnja stvar, ki bi se je lahko naučili povezovati z delom. Novost imajo za dobro novico, negotovost kaj lahko za vrednoto, nestabilnost za imperativ. »Veliko prekercev na redno zaposlene delavce gleda kot na nekaj arhaičnega,« je pri svojih vrstnikih zaznal Primož Krašovec, 34-letnik, ki tudi sam dela v prekernih delovnih razmerjih. Rednim službam se pripiseta monotonost in dolgočasnost, fleksibilnim pa svoboda in ustvarjalnost, kar je po Krašovcu najuspešnejši ideološki trik neoliberalne zaposlitvene politike (gl. Košak 2014: 30).

Ne smemo pa seveda spregledati, da je transnacionalna mobilnost pomembna tudi za spodbujanje spoštovanja drugačnosti in transkulturni dialog. V tem kontekstu sta pomembna pretok pedagoškega osebja in raziskovalcev med visokoškolskimi in raziskovalnimi ustanovami ter prenos in tujini pridobljenih znanj in izkušenj v »domači« prostor. Prav pogled na to realnost pa nas sili, da se poslovimo od utečenih razločitvenih mišljenjskih vzorcev, tako da se preusmerimo k tistim, ki od vsega začetka računajo s prepletanji in upoštevajo njihove posledice. Predmetov – in to je ključna točka – ni mogoče preprosto vkalupiti v znanstveno disciplino, saj ta zahteva transdisciplinarni pristop. Današnja izobrazba temelji na poznavanju in obvladanju prečnih povezav med znanstvenimi področji. Transdisciplinarnost je torej, in tu se navezujemo na Wolfganga Welscha (2010: 59), »v okviru visoke šole ustrezni ekvivalent za transkulturnost v okviru družbe. Tako kot gre na družbeni ravni za povezavo in prepletенost različnih kulturnih vzorcev, tako gre na akademski ravni za mreženje različnih kultur znanja.«

VIRI IN LITERATURA

- Appadurai, Arjun (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Babij, Valerija, Culiberg, Metka, Kuntner, Matjaž, Hrastnik, Nataša, Praznik, Katja, Drglin, Zalka, Ule, Aljaž (2008). Galerija znanstvenih usod. *Dnevnikov objektiv*, 26. januar 2008, 4–5.
- Bajd, Tadej (2014). Znanost, inženirstvo, materni jezik. Predavanje na 49. študijskih dnevih Draga na Opčinah pri Trstu; <http://www.sazu.si/en/novice/predavanje-predsednika-akad-prof-dr-tadeja-bajda-na-studijskih-dnevih-draga-2014-31-8-2014.html> (5. 9. 2014).
- Barbezat, Debra A., Hughes, James W. (2001). The Effect of Job Mobility on Academic Salaries. *Contemporary Economic Policy* 19/4, 409–423.
- Beck, Ulrich (2003). *Kaj je globalizacija? Zmote globalizma – odgovori na globalizacijo*. Ljubljana: Krtina (knjižna zbirka Krt).
- Bevc, Milena (2013). Emigracija slovenskih znanstvenikov v obdobju 1995–2009 po njihovem znanstvenem področju. *Dve domovini / Two homelands* 37, 21–40.
- Bevc, Milena, Ogorevc, Marko, Koman, Klemen (2012). *Emigracija slovenskih raziskovalcev in njihova zaposlitvena mobilnost znotraj Slovenije*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja – IER.
- Bhabha, Homi K. (1994). *The Location of Culture*. London, New York: Routledge.
- Bhabha, Homi K. (1995). The Commitment to Theory. *The Postcolonial Studies Reader* (ur. Bill Ashcraft, Garren Griffiths, Helen Tiffin). London, New York: Routledge, 206–209.
- Castells, Manuel (2003). Der Aufstieg der Netzwerkgesellschaft. *Das Informationszeitalter* 1. Opladen: Leske und Budrich.
- Čelebič, Tanja (2008). *Mednarodna mobilnost študentov in pedagoškega osebja v terciarnem izobraževanju*. Ljubljana: Urad RS za makroekonomske analize in razvoj (Zbirka Delovni zvezki UMAR 17/8).
- DAAD/HIS – Deutscher Akademischer Austauschdienst / Institut für Hochschulforschung (2013). *Wissenschaft weltweit. Daten und Fakten zur Internationalisierung von Studium und Forschung in Deutschland = Facts and Figures on the International Nature of Studies and Research in Germany*. Bielefeld: W. Bertelsmann Verlag (wbv).
- Debeljak, Aleš (2014). *Kulturologija*, <http://www.fdv.uni-lj.si/studij/studij-na-fdv/doktorski-studij-3-stopnje/studijski-programi/kulturologija-3-stopnja> (2. 1. 2015).
- Deleuze, Gilles (1988). *Foucault*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- ELISA – Elektronska informacijska služba Rektorske konference Alpe-Jadran (2008). Dogovor o Rektorski konferenci univerz regije Alpe-Jadran, <http://elisa.uni-mb.si/podrocje.aspx?id=22> (17. 9. 2014).
- Etzioni Halevy, Eva (1985). *The Knowledge Elite and the Failure of Prophecy*. London: George Allen and Unwin.
- Etzioni Halevy, Eva (ur.) (1997). *Classes and Elites in Democracy and Democratization: A Collection of Readings*. New York, London: Garland Publishing.
- Evropska komisija (2013). *Sporočilo Komisije Evropskemu parlamentu, svetu, Evropskemu ekonomsko-socialnemu odboru in Odboru regij: Evropsko visokošolsko izobraževanje v svetu*. Bruselj, 11. 7. 2013 COM(2013) 499 final; ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2013/SL/1-2013-499-SL-F1-1.Pdf (22. 10. 2014).
- F., A. [Fonda, Aljoša] (2013). V Italiji ni dolgoročnega načrtovanja, Slovenija zapira vrata »vrnitvi možganov«: Dvojni intervju: raziskovalca Igor Guardiancich in Robert Volčič o svojih izkušnjah v različnih državah. *Primorski dnevnik*, 29. september 2013, 3.
- Foucault, Michel (1967). Von anderen Räumen. *Raumtheorie Grundlagentexte aus Philosophie und Kulturwissenschaften* (ur. Jörg Dünne, Stephan Günzel, 2006). Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 317–329.
- Glick Schiller, Nina, Basch, Linda, Szanton Blanc, Cristina (ur.) (1992). *Towards a Transnational Perspective on Migration: Race, Class, Ethnicity and Nationalism Reconsidered*. New York: New York Academy of Sciences.

- Hahn, Karola (2004). Die Internationalisierung der deutschen Hochschulen: Kontext, Kernprozesse, Konzepte und Strategien. Wiesbaden: VS – Verlag für Sozialwissenschaften.
- Hunger, Uwe (2003). Brain drain oder brain gain: Migration und Entwicklung. Migration im Spannungsfeld von Globalisierung und Nationalstaat. *Migration im Spannungsfeld von Globalisierung und Nationalstaat* (ur. Dietrich Thränhardt, Uwe Hunger). Leviathan Sonderheft 22/2003. Wiesbaden: Springer, 58–76.
- Ivelja, Ranka (2011). Dr. Renata Salecl: Zakaj potrebujemo več in ne manj države. *Dnevnikov objektiv*, 26. november 2011, <http://www.dnevnik.si/objektiv/intervjuji/1042490642> (6. 11. 2014).
- Jurić Pahor, Marija (2011). Grenzen, Schwellen, Übergänge: Überlegungen zum Alpen-Adria-Raum. *Dialogische Begegnungen. Minderheiten – Mehrheiten aus hybridologischer Sicht* (ur. Elka Tschernokoshewa, Marija Jurić Pahor). Münster, New York, München, Berlin: Waxmann, 318–338.
- Jurić Pahor, Marija (2012a). Čezmejni in transkulturni imaginariji: Alpsko-jadranski prostor v kontekstu njegovega zamišljanja in o(d)smišljanja. *Annales. Series historia et sociologia* 22/2, 409–424.
- Jurić Pahor, Marija (2012b). Transkulturaciona in kulturna hibridnost: Dva ključna pojma postkolonialnih študijev kot izziv za proučevanje nacionalnih in etničnih identitet. *Razprave in gradivo / Treatises and documents* 69, 36–65.
- Kalčič, Špela, Juntunen, Marko, Rogelja, Nataša (2013). Marginal mobility: A heuristic tool for comparative study of contemporary mobilities. *Dve domovini / Two Homelands* 38, 7–20.
- Košak, Klemen (2014). Junaki za jutri. *Mladina* 1, 3. januar 2014, 26–30.
- Kotnik, Vlado (2005). Miti, tabuji, hipokrizije in drugi problemi v znanstveni politiki in v družbenem statusu znanosti v Sloveniji: Prispevek k antropologiji zablodelega sveta. *Družboslovne razprave* 48, 65–92.
- Kozmelj, Andreja (2013). Mednarodni dan študentov 2013, https://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?ID=5895 (3. 1. 2014).
- Mahroum, Sami (1999). Highly Skilled Globetrotters: The International Migration of Human Capital. DSTI/STP/TIP(99)2/FINAL; <http://www.oecd.org/spain/2100652.pdf> (27. 10. 2014).
- Mali, Franc (2009). *Novi modeli produkcije znanstvenega vedenja in njihov vpliv na vrednotenje (visokošolskih) izobraževalnih politik* (Znanstveno poročilo, 09). Ljubljana: Pedagoški inštitut. Elektronska knjiga, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-MBGE6J1P> (17. 10. 2014).
- Marn, Urša (2012). Adijo pamet. *Mladina* 41, 12. oktober 2012, <http://www.mladina.si/116714/adijo-pamet/> (27. 10. 2014).
- Močnik, Rastko (2012). Konec univerze, zmaga visokega šolstva. Bo teorija ostala brez institucionalne podpore? (*Prejdrzna Slovenija* (ur. Igor Ž. Žagar, Anej Korsika) (Digitalna knjižnica, Documenta, 4). Ljubljana: Pedagoški inštitut, 43–70, http://www.pei.si/UserFilesUpload/file/digitalna_knjiznica/Documenta_4_ISBN978-961-270-109-3-SWF/ISBN978-961-270-109-3.html (23. 11. 2014).
- Mulec, Breda (2011). Kroženje možganov: Nov cilj v povezovanju držav z diasporami. *Dve domovini / Two Homelands* 33, 109–122.
- Pries, Ludger (2008). *Die Transnationalisierung der sozialen Welt*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Prijatelj, Maja (2011). Množičnega bega možganov še ni, a se lahko zgodi. *Delo*, 8. avgust 2011, <http://www.delo.si/druzba/delova-borza-dela/mnozicnega-bega-mozganov-se-ni-a-se-lahko-zgodi.html> (17. 10. 2014).
- Pušnik, Maruša (2011). *Popularizacija nacije: Komuniciranje, nacionalizem in proizvodnja mej*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV (Zbirka Kult).
- Rizman, Rudi (2006). Kaj prinaša globalizacija nacionalni državi? *Demokracija v globalizaciji, globalizacija v demokraciji* (ur. Miro Haček, Drago Zajc). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, 11–28.
- Sassen, Saskia (2000). Spatialities and Temporalities of the Global: Elements for a Theorization. *Public Culture* 12/1, 215–232.

- Schmitz, Lillo (2006). Transkulturalität: Eine Ressource im Studium der Sozialen Arbeit. *Blätter der Wohlfahrtspflege* 2, 64–67, http://www.bdwnomos.de/fileadmin/bdw/doc/BdW_06_02.pdf (27. 9. 2014).
- Schroer, Markus (2006). »Mobilität ohne Grenzen? Vom Dasein als Nomade und der Zukunft der Sesshaftigkeit«. *Nomaden, Flaneure, Vagabunden. Wissensformen und Denkstile der Gegenwart* (ur. Winfried Gebhardt, Ronald Hitzler). Wiesbaden: VS – Verlag für Sozialwissenschaften, 115–125.
- Snow, Charles Percy (1987 [1959]). Die zwei Kulturen. 3 Rede Lecture. *Die zwei Kulturen: Literarische und naturwissenschaftliche Intelligenz. C. P. Snows These in der Diskussion* (ur. Helmut Kreuzer). München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 19–58.
- Tomšič, Matevž (2006). Kulturne značilnosti slovenskih elit v luči evropskih integracijskih procesov. *Družboslovne razprave* 22/51, 73–91.
- Tomšič, Matevž (2008). *Elite v tranziciji*. Nova Gorica: Fakulteta za uporabne družbene študije.
- Tschernokohewa, Elka, Jurić Pahor, Marija (ur.) (2005). *Auf der Suche nach hybriden Lebensgeschichten: Theorie – Feldforschung – Praxis*. Münster, New York, München, Berlin: Waxmann.
- Vertovec, Steven (2009). *Transnationalism*. London, New York: Routledge.
- Waldenfels, Bernhard (1997). *Topographie des Fremden*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Welsch, Wolfgang (1997). Transkulturalität. Zur veränderten Verfassung heutiger Kulturen. *Hybridkulturen, Medien, Netze, Künste* (ur. Irmela Schneider, Christian W. Thomsen). Köln: Wienand, 67–90.
- Welsch, Wolfgang (2010). Was ist eigentlich Transkulturalität? *Hochschule als transkultureller Raum? Kultur, Bildung und Differenz in der Universität* (ur. Lucyna Darowska, Thomas Lüttgenberg, Claudia Machold). Bielefeld: Transcript, 67–82.
- Zgonik, Staš, Ule, Aljaž: Dr. Aljaž Ule: »Trenutno se vedemo kot razočarani otroci« (intervju). *Mladina* 20, 19. maj 2011, <http://www.mladina.si/54017/dr-aljaz-ule-trenutno-se-vedemo-kot-razocarani-otroci/> (27. 10. 2014).